Blogi

Blogi: Yleisö loi pankkien rahanluontikyvyn

Raha ja maksaminen | 08.12.2015 | Karlo Kauko

KIRJOITTAJA

Karlo Kauko
Neuvonantaja

Miten raha syntyy ja mitä velkasuhteita tämä prosessi tuo mukanaan? Onko meidän pakko olla yhä vain velkaantuneempia?

Tiedetoimittaja Susanne Björkholm käy läpi rahan luontia kansantaloudessa ja esittää (HS 30.11.2015), että vain kiihtyvällä velkaantumisella varmistetaan talouskasvu ja voidaan ylläpitää rahajärjestelmän toimintaa. On paikallaan tarkentaa, miten raha syntyy ja mitä velkasuhteita tämä prosessi tuo mukanaan. Onko meidän pakko olla yhä vain velkaantuneempia?

Kuten kaikki asiat yhteiskunnassa, rahajärjestelmämme on historiallisen kehityksen tulosta. Yksi nykysysteemin erikoisuuksista on, että valtaosa rahasta on pankkitalletuksia, siis yksityisten yritysten velkoja, ja käteisen rahan merkitys on pienentynyt. Tähän tilanteeseen on päädytty vähitellen.

Nykyjärjestelmässä rahaa muodostuu etenkin silloin, kun pankki myöntää lainaa. Kun pankki myöntää asiakkaalleen lainan, tapahtuu kaksi asiaa kirjanpidossa. Pankki merkitsee varoihinsa saamisen asiakkaaltaan. Samalla pankki kirjaa asiakkaan tilille lainasumman verran lisää saldoa, joka on pankin velkaa. Sekä pankin velat että saamiset kasvavat, mutta kummankaan osapuolen nettovarallisuus ei ainakaan olennaisesti muutu. Asiakkaan tilille kirjattu summa mielletään yleensä rahaksi, eikä asiakas ehkä edes ajattele olevansa pankin velkoja. Talletukseksi kutsuttua pankin velkaa asiakkaalleen ei ole olemassa missään muualla kuin pankin tilijärjestelmässä. Sillä ei ole muuta olomuotoa kuin kyseinen velkasuhde, eikä sille ole mitään ”reaalista” vastinetta.

Pankkitilin saldoa voi käyttää maksuvälineenä. Pankki siis pystyy kirjanpitovienneillään luomaan jotain, joka on asiakkaan kannalta rahaa. Pankin näkökulmasta raha on kuitenkin velkaa, ei varallisuutta.

Pankki siis pystyy luomaan rahaa, tosin vain yhteistyössä asiakkaansa kanssa. Kenen päätöksellä pankeille on myönnetty oikeus luoda rahaa? Milloin ja millä valtuuksilla tällainen päätös on tehty? Onko tästä jokin laki, asetus tai direktiivi? Miksi tämä oikeus on pankeilla, eikä vaikkapa kunnilla?

Asiasta ei ole päätetty minään yksittäisenä päivänä missään lainsäädäntöelimessä. Käytäntö pankkitalletusten kelpoisuudesta maksuvälineinä on muodostunut vähitellen ja hajautuneesti. Jos päätöksentekijä olisi olemassa, se olisi epämääräisesti sanottuna ”yleisö”. Yleisö on vähitellen alkanut pitää talletuksia ainakin vakavaraisissa ja maksuvalmiissa pankeissa käteisen veroisina. Sekit, pankkisiirtojärjestelmät ja pankkikortit ovat vauhdittaneet kehitystä, jossa saamaoikeus rahaan, siis talletukset, on vähitellen muuttunut rahaksi. Talletusrahaa ei voi muodostua missään transaktiossa, jossa yksikään pankki ei ole osallisena. Nykyisessä oikeusjärjestelmässä kenellekään ei voida noin vain tekaista lisää velkoja, eikä pankkien talletusvelka asiakkaalle ole poikkeus. Pankeille on siis tullut keskeinen rooli rahan synnyssä.

Tilirahan luontiin tarvitaan instituutio, joka tarjoaa yleisölle tilejä. Yleensä sellaista laitosta kutsutaan pankiksi. Kunta ei tarjoa yleisölle käyttely- tai talletustilejä, joten kunta ei voi luoda tilirahaa. Sillä ei ole tilijärjestelmää, johon yleisön saamisia voisi kirjata, eikä sillä voi oikeusvaltiossa olla oikeutta kirjata jonkun muun tilijärjestelmään mielivaltaisesti lisää velkoja. Kunta voisi tietysti omistaa pankin osakkeita, ehkä jopa jonkin pankin kokonaan. Valtiovallan omistama liikepankki ei ole maailmalla edes mikään harvinaisuus. Suomessakin oli valtion omistama liikepankki vielä 1990-luvulla. Suurenkaan valtio-omisteisen pankin olemassaolo ei olennaisesti muuta rahajärjestelmän luonnetta, ei liioin koko pankkijärjestelmän kansallistaminen. Eikä pankin omistaminen tuo valtiolle mahdollisuuksia lisätä menojaan rajattomasti. Norjassa alkoi 1980-luvun lopussa pankkikriisi, jonka yhteydessä merkittävä osa pankeista kansallistettiin. Norjan taloushistoriassa ei kuitenkaan väitetä, että tämä olisi poistanut valtiolta budjettirajoitteet.

Velkaannummeko loputtomasti pankeille?

Rahaa muodostuu siis lähinnä pankkien myöntäessä lainoja. Lainoille joudutaan yleensä maksamaan korkoa, jopa nykyisten ultramatalien korkojen aikakautena. Lyhennyspäivänä asiakkaan on järjestettävä pankkitililleen riittävästi saldoa. Tätä saldoa asiakas voi saada maksuina muilta, tai tietysti myös ottamalla uutta lainaa hoitaakseen vanhan lainan korot ja kuoletukset. Maksupäivänä asiakkaan tililtä pyyhitään lyhennyksen lisäksi koron verran saldoa. Jokaisen normaalin lainan takaisinmaksu siis tuhoaa enemmän rahaa kuin sen myöntäminen synnytti. Seuraako tästä, että uusia pankkilainoja on otettava aina vain enemmän, koska muuten rahan määrä romahtaa nollaan? Olisiko monilla velkaa pankeille mutta kenelläkään ei enää tilillä saldoa, koska kaikki on mennyt koronmaksuihin?

Oletetaan aluksi aivan ajatusleikkinä, että suunnilleen näin olisi. Tässä mielikuvitusmaailmassa on vain pankkien ja asiakkaiden väliset velat ja saamiset. Lainojen korko on vaikkapa kolme prosenttia, mutta talletuksille ei makseta korkoa. Maailman ensimmäisenä päivänä yleisö ottaa pankista miljardin edestä lainoja kolmen prosentin kiinteällä korolla. Yleisön tileille kirjataan miljardi, velkoihin miljardi. Tämän jälkeen yleisö pitää pankkitiliensä saldot täysin vakioina. Yksittäinen laina oletetaan nyt lyhennettäväksi siten, että joku ottaa uuden lainan ja ostaa jotain vanhalta velalliselta. Mitä yleisön pankkiveloille tapahtuisi?

Tällaisessa kuvitteellisessa maailmassa pankkien saatavat muilta kasvaisivat jatkuvasti kolmen prosentin vuosivauhtia, vuosikymmenestä ja vuosisadasta toiseen. Pankkien velat yleisölle, siis talletukset, pysyisivät olettamuksen mukaan vakaina. Pankkisektorin omat varat, siis varojen ja velkojen erotus, paisuisi eksponentiaalisesti. Lopulta pankkien velat olisivat saataviin verrattuna suunnilleen nolla. Yleisö olisi sen sijaan täysin kestämättömässä tilanteessa. Yksinkertainen, mekaaninen laskelma kertoo, että 155 vuodessa ja muutamassa kuukaudessa lainojen määrä olisi satakertainen talletuksiin nähden. Suunnilleen noin paljon ikää liikepankkitoiminnalla alkaa Suomessa olla. Onko siis yleisöllä sata kertaa niin paljon velkoja pankeille kuin talletuksia? Tai onko tilanne kehittymässä siihen suuntaan?

Ei ole. Ongelma on päinvastainen. Rahoitusvalvojat, keskuspankit, lainsäätäjät ja akateemiset taloustieteilijät ovat huolestuneita siitä, että pankeilla on liikaa velkoja suhteessa niiden saamisiin.

Monilla pankeilla näyttää olevan tietoinen tavoite tukeutua velkarahoitukseen niin suuressa määrin kuin laki sallii ja johto uskaltaa. Harvat kenkätehtaat, lentoyhtiöt, ravintolat, öljynjalostamot tai teleoperaattorit rahoittavat toimintansa 96-prosenttisesti velalla ja vain 4-prosenttisesti osakepääomalla, mutta pankeille tällainen on aivan tavallista. Taloustieteilijät ovat esittäneet pankkien innokkuudelle velkaantua useita teoreettisia selityksiä. Yhdysvaltalainen Douglas Diamond on esittänyt teoreettisen mallin, jonka mukaan ylivelkaantuneisuus antaa pankille optimaaliset kannustimet tarkkailla velallisten maksukykyisyyttä säästäjien puolesta. Samainen Douglas Diamond ja intialainen Raghuram Rajan esittivät toisessa teoriassa, että velkaantumisen ansiosta pankki on suojassa velallisten vaatimuksilta: konkurssin partaalle itsensä velkaannuttaneella pankilla ei ole varaa myöntyä mihinkään vaatimuksiin, joten velalliset eivät edes yritä neuvotella esimerkiksi koronalennuksia vanhoihin lainasopimuksiin. Saksalaisprofessori Martin Hellwig on inhorealistisesti esittänyt, että valtiovallan epäviralliset takaukset pankkien veloille tekevät lainarahoituksesta ainakin suurille pankeille keinotekoisen helppoa ja halpaa, mikä kannustaa velkaantumiseen.

Oli todellinen syy sitten mikä tahansa, tämä taipumus velkaantua niin paljon kuin suinkin mahdollista on niin voimakas, että sitä on ollut pakko lainsäädännöllä ohjata kohti edellä kuvattua hypoteettista uhkakuvaa. Esimerkiksi Suomessa on 1930-luvun pulakaudesta alkaen ollut

säädöksiä, joilla julkinen valta on asettanut minimivaatimuksia pankkien vakavaraisuudelle.

Vakavaraisuus lasketaan vähentämällä pankin saamisista ja muusta omaisuudesta velat ja vertaamalla erotusta eli omia varoja esimerkiksi talletuksiin tai laskennallisiin riskeihin. Vakavaraisuusvaatimuksia on ollut vuosikymmenten kuluessa erilaisia. Nykyinen EU-maiden melko monimutkainen järjestelmä perustuu niin kutsuttuihin Basel II ja Basel III – uudistuksiin. Vakavaraisuusvaatimusten perusajatus on kuitenkin vuosikymmeniä vanha: pankilla on oltava saamisia selvästi enemmän kuin velkoja. Nettovarallisuuden on pysyttävä positiivisena jonkin aikaa, vaikka pankki alkaisi tehdä tappiota. Pankit eivät ole lobbanneet itselleen näitä vakavaraisuusvaatimuksia, vaan ne ovat yleensä vastustaneet niiden kiristyksiä.

Arvoituksen ratkaisu

Olemme nyt päätyneet ristiriitaan. Raha muodostuu pankkien myöntäessä lainaa, mutta jokainen lainasopimus loppujen lopuksi tuhoaa rahaa enemmän kuin luo, joten pankkien vakavaraisuuden voisi kuvitella jatkuvasti vahvistuvan. Kuitenkin todellisuudessa pankkien vakavaraisuuden heikkous on jatkuva ongelma. Miten ihmeessä tämä on mahdollista?

Ajatusleikistämme unohdettiin pieni mutta ratkaiseva yksityiskohta. Kaikki raha ei muodostu pankkien antolainauksessa, vaan pankeille tulee velkoja muillakin tavoilla.

Pankeilla on myös kuluja. Jokainen pankkitilinhaltija on voinut huomata, että koronmaksupäivänä tilille tulee lisää rahaa, mutta mitään velkoja ei tallettajalle tule. Eivätkä korot suinkaan ole pankkien ainoa kuluerä. Pankin henkilökunnan tileille tulee aina palkkapäivinä lisää saldoa. Pankki voi tilipäivänä yksinkertaisesti kirjata pankkivirkailijan tilille tarvittavan summan. Rahaa syntyy, mutta pankki ei saa mitään saatavia keneltäkään palkkaamalla lisää henkilökuntaa.

Viimeistään voitonjako estää uhkakuvan toteutumisen ja ajaa pankkijärjestelmän vakavaraisuuden heikoksi. Jos pankkitoiminnan kulut ovat selvästi tuottoja pienemmät, syntyy voittoa. Siihenhän liikepankit määrätietoisesti pyrkivätkin. Mitä voittovaroille tehdään? Yksi mahdollisuus olisi, ettei tehtäisi mitään, vaan annetaan pankin vakavaraisuuden vahvistua. Mutta hyvin usein voitot tilitetään osinkoina. Ja koska pankkien heikko vakavaraisuus on jatkuva ongelma, osingonjako lienee useille pankeille ensisijainen tapa käyttää voitot, rahoitusvalvojien harmiksi. Osakas saa pankkitililleen pian yhtiökokouksen jälkeen lisää saldoa, joten pankkien velat kasvavat ja niiden omat varat supistuvat. Osinkoa maksamalla ei pankki saa lisää saatavia, mutta osakas saa rahaa tililleen. Osingonsaajien joukossa on varmasti myös erittäin varakkaita henkilöitä, mutta eivät kaikki osinkoja saavat suinkaan ole miljardöörejä. Eläkeläisetkin ovat välillisesti pankkien osingonsaajia, sillä työeläkeyhtiöt ovat sijoittaneet myös pankkien osakkeisiin. Pankki maksaa osinkoja eläkevakuuttajalle, joka tilittää rahat eteenpäin eläkeläisilleen.

Kerskakulutukseen tuhlaava pohatta ja päivittäistavaraa harkitsevasti hankkiva vanhus ostavat kaikenlaista, joten rahaa lainanlyhennyksiin voi saada myös myymällä jotain heille.

Pankkisektori ei ole umpiperä, jonka nettosaaminen muilta talouden sektoreilta jatkuvasti vain kasvaa. Suunnilleen nykyisenkaltainen raha- ja pankkijärjestelmä ei siis väistämättä aja meitä yhä vain suurempiin velkamääriin. Rahoitusmarkkinoiden toiminnassa on varmasti parannettavaa ja pankkilainsäädäntöä voidaan aina kehittää, mutta nykyisessä järjestelmässä ei ole sisäänrakennettua ylivelkaantumispakkoa.

Asiasanat

pankit, raha, rahajärjestelmä, velkaantuminen